

NEKROLOGI

Henryk ŁOWMIAŃSKI
(10 VIII 1898 — 4 IX 1984)

Życie i działalność naukowa Henryka Łowmiańskiego może posłużyć jako przykład złożonych związków i sprzeczności pomiędzy nie sprzyjającymi uwarunkowaniami zewnętrznymi i świadomą postawą jednostki — wytrwałą owocną pracą uczonego, dla którego nauka jest najistotniejszą treścią życia. Odbiły się w nich dramatyczne losy społeczeństwa polskiego w XX wieku i uzewnętrziły wartości pokolenia, które w dojrzałe życie wchodziło wraz z odzyskaniem niepodległości, następnie doświadczało sukcesów i klęsk kraju i państwa, by po drugiej wojnie światowej znowu od podstaw budować kontynuację pracy pokoleń poprzednich.

Henryk Łowmiański urodził się 22 sierpnia (10 sierpnia według obowiązującego w Cesarstwie Rosyjskim kalendarza juliańskiego) 1898 r., w Długudziach w powiecie wilkomierskim guberni wileńskiej, z ojca Konstantego i matki Kazimiery z Rudzińskich. Po okresie nauki domowej rozpoczął naukę w rosyjskim gimnazjum w Wilnie. Okoliczności wojenne sprawiły, że kontynuował ją w gimnazjum w Czernihowie na Ukrainie, gdzie w roku 1916 uzyskał świadectwo dojrzałości. W tymże roku podjął studia na Wydziale Historyczno-Filologicznym Uniwersytetu Kijowskiego. Przerwał je ze wzglę-

Prof. Henryk Łowmiański

du na konieczność pracy zawodowej. Po okupowaniu Ukrainy przez wojska niemieckie powrócił na Wileńszczyznę, by wraz z otwarciem w roku akademickim 1919/20 Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie podjąć tam dalsze studia na Wydziale Humanistycznym. Ukończył je uzyskaniem w roku 1924 dyplomu doktorskiego na podstawie rozprawy o „wchodach” miast litewskich. W tymże roku zawarł związek małżeński z Marią Plackowską, absolwentką USB, polonistką o zainteresowaniach historycznych.

Świetny i szybki rozwój Henryka Łowmiańskiego jako historyka w następnych piętnastu latach nie był przypadkiem. Obok jego osobistych zainteresowań, zdolności i ogromnej pracowitości sprzyjała temu szczególna atmosfera entuzjazmu badań naukowych (zwłaszcza w dyscyplinach humanistycznych) na Uniwersytecie Stefana Batorego, nawiązującym do jeszcze żywych w Wilnie tradycji Uniwersytetu Wileńskiego z czasów Filomatów i Filaretów. Zdławione przez kasatę uniwersytetu w roku 1832, zatarte przez ucisk rasyfikatorski szczególnie dotkliwy na tych ziemiach w latach 1863—1904, stały się one ważnym czynnikiem przyspieszającym rozwój, podnoszącym aspiracje środowiska naukowego wskrzeszonego w roku 1919 Uniwersytetu i miejscowego społeczeństwa. W ciągu lat dwudziestu z niczego, dzięki „importowi” pierwszych profesorów z dawniej ukształtowanych uniwersyteckich polskich środowisk Krakowa i Lwowa, którzy bardzo szybko wykształcili plejadę godnych następców spośród młodzieży miejscowej, Uniwersytet Stefana Batorego stał się doskonałym środowiskiem naukowym o wcale niezłym zapleczu bibliotecznym i technicznym.

W zakresie historii szczególną rolę odegrali tu profesorowie Kazimierz Chodyncki, Feliks Koneczny i Stanisław Kościółkowski. Wywarli oni decydujący wpływ na ukształtowanie się miejscowego środowiska historycznego, w którym obok przedstawiciela starszego pokolenia Stanisława Kościółkowskiego (ur. w 1881 r.) zabłysnęło imię Henryka Łowmiańskiego — już przed rokiem 1939 znanego i uznanego za najwybitniejszego znawcę dziejów dawnych ziem Wielkiego Księstwa Litewskiego. Po studiach związany etatowo z Uniwersytetem (asystentura od roku 1923, następnie st. asystent), później pracując w Archiwum Miejskim (od 1929 r.) jako archiwista naukowy, habilitował się w roku 1932 i objął katedrę Historii Europy Wschodniej, na której pozostawał aż do przerwania działalności Uniwersytetu Stefana Batorego jesienią 1939 r., początkowo jako zastępca profesora, następnie (od roku 1934) profesor nadzwyczajny. W następnych latach pracował jako archiwista. W roku 1945 podobnie jak inni uczeni z USB przeniósł się do Polski i po krótkim pobycie w Łodzi osiadł w Poznaniu, gdzie w roku akademickim 1945/46 objął katedrę Historii Europy Wschodniej na Uniwersytecie Poznańskim, przemianowaną w roku 1951 na katedrę Historii ZSRR. 23 sierpnia 1946 r. mianowany został profesorem zwyczajnym.

Poznański okres badawczej i nauczycielskiej oraz organizatorskiej dzia-

łałości, której nie przerwało przejście na emeryturę z dniem 1 października 1968 r., zaowocował największymi osiągnięciami naukowymi w wielu dziedzinach. Ciesząc się od dawna powszechnym autorytetem jako znawca dziejów dawnej Litwy i Wielkiego Księstwa Litewskiego, stopniowo przez najszersze kręgi historyków polskich i obcych uznany zostaje za najwybitniejszego w naszych czasach znawcę dziejów Słowiańszczyzny i ludów bałtyckich w średniowieczu, stosunków gospodarczych i społecznych w Polsce wieków średnich, w szczególności zaś procesów formowania się państwowości na rozległych obszarach Europy Wschodniej i Środkowej. Nieprzerwana benedyktyńska praca badawcza nad kolejno podejmowanymi wielkimi problemami dziejów wspomnianego obszaru — a użytecznymi dla poznania wielkich procesów historycznych — nie ulegała zakłóceniom mimo mnogości sumiennie spełnianych obowiązków dydaktycznych i organizacyjno-kierowniczych. W nich również znajdowały zastosowanie zarówno wiedza i rozległe horyzonty, jak i wartości moralne Uczonego. Dodajmy, że mimo sukcesów i zaszczytów naukowych Profesor pozostawał zawsze człowiekiem nieśtychannie skromnym, taktownym, w kontaktach bezpośrednich wręcz nieśmiałym, choć w sprawach istotnych zdecydowanym. Autorytet osobisty, jakim cieszył się w otoczeniu, był wyjątkowy. Dla rozwoju poznańskiego środowiska naukowego nie był bez znaczenia fakt, że przez lat siedemnaście od roku 1951 właśnie Henryk Łowmiański nieprzerwanie kierował Zespołem Katedr Historycznych, a następnie Instytutem Historii UAM. Po przejściu na emeryturę nadal pozostawał najczynniejszym uczestnikiem życia naukowego Instytutu i Zakładu. W kręgu najbliższego oddziaływania — seminarium magisterskiego i zespołu pracowników Katedry (następnie Zakładu) Historii ZSRR, stanowiącego trzon seminarium doktorskiego, dochował się sporego grona uczniów, dając początek poznańskiej „szkole” historyków Wielkiego Księstwa Litewskiego i ziem Rusi, którą dalej rozwija prof. dr hab. Jerzy Ochmański.

Równoległe z obowiązkami uniwersyteckimi bardzo czynnie uczestniczył Henryk Łowmiański w pracach nowo powstałego Instytutu Historii Polskiej Akademii Nauk, którego działem I — Historii Polski Feudalnej kierował od roku 1953. Przez długie lata przewodniczył Komisji Historycznej Polsko-Radzieckiej. Był członkiem wielu towarzystw naukowych, w tym: Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie (od 1935 r.), Towarzystwa Naukowego we Lwowie (od 1936 r.), Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk (od 1945 r.), Białostockiego Towarzystwa Naukowego (od 1961 r.). W roku 1951 został powołany na członka Polskiej Akademii Umiejętności. Po powstaniu Polskiej Akademii Nauk w roku 1952 został jej członkiem-korespondentem, a od 1956 r. członkiem zwyczajnym. Jako członek honorowy Polskiego Towarzystwa Historycznego zmierzał załatwić formalności związane z udziałem w XIII Powszechnym Zjeździe Historyków Polskich w Poznaniu, gdy 4 września 1984 r. zaskoczyła go śmierć pod kołami tramwaju.

Jak po każdym prawdziwym uczonym, najtrwalszym pomnikiem Henryka Łowmiańskiego pozostaną ogłoszone drukiem Jego dzieła. Ich omówienie i ocena przekraczają zarówno pojemność nekrologu, jak i kompetencje pojedynczego autora. Bibliografię publikacji wydanych do roku 1972 znajdzie Czytelnik w wydanej dla uczczenia 75 rocznicy urodzin i 50-lecia pracy naukowej księdze zbiorowej *Słowianie w dziejach Europy* (Poznań 1974. Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, s. 5—22). Tutaj więc wymieńmy, w kolejności wychodzenia drukiem, tylko wybrane ważniejsze tytuły, które wyznaczają kierunki zainteresowań badawczych Autora i dają pojęcie o wielkości i wadze dzieła Jego życia:

„*Wchody*” *miast litewskich*, cz. 1, „*Ateneum Wileńskie*” I (1923), s. 393—466, cz. 2, „*Ateneum Wileńskie*” II (1924), s. 1—30;

Witold, Wielki Książę litewski, Wilno 1930, ss. 121;

Studia nad początkami społeczeństwa i państwa litewskiego, t. 1, Wilno 1931, ss. XVII+449, t. 2, Wilno 1932, ss. 448;

Uwagi w sprawie podłoża społecznego i gospodarczego Unii Jagiellońskiej, Wilno 1934, ss. X + 112;

Wcielenie Litwy do Polski w 1386 r., „*Ateneum Wileńskie*” XII (1937) :s. 36—145;

Podstawy gospodarcze formowania się państw słowiańskich, Warszawa 1953, ss. 398, nlb. 1;

Zagadnienie roli Normanów w genezie państw słowiańskich, Warszawa 1957, ss. 202;

Początki Polski. Z dziejów Słowian w I tysiącleciu n.e., t. 1, Warszawa 1963, ss. 419 (oraz wydanie drugie, Warszawa 1964, ss. 426); t. II, Warszawa 1964, ss. 426; t. III, Warszawa 1967, ss. 519; t. IV, Warszawa 1970, ss. 538; t. V, Warszawa 1973, ss. 630; t. VI, cz. 1—2, Warszawa 1985, ss. 1147;

Religia Słowian i jej upadek (w. VI—XII), Warszawa 1979, ss. 433 (oraz wydanie drugie, Warszawa 1985, ss. 433);

Studia nad dziejami Wielkiego Księstwa Litewskiego, Poznań 1983, ss. 579 (tom zawiera wznowienie szeregu publikacji przedwojennych oraz jednej powojennej, w tym znaczną część, s. 13—347, *Studiów nad początkami społeczeństwa i państwa litewskiego*);

Studia nad dziejami Słowiańszczyzny, Polski i Rusi w wiekach średnich, Poznań 1986, ss. 686 (tom zawiera wznowienie drobniejszych prac ogłoszonych po roku 1945).

Każdy historyk, interesujący się jakimikolwiek kwestiami dziejów Polski i Słowiańszczyzny od starożytności po wiek XIV czy XV, a Litwy i Wielkiego Księstwa Litewskiego aż po koniec wieku XVIII, sięgać musi ustawicznie do wyników badań Henryka Łowmiańskiego. Był on przy tym wybitnym znawcą źródeł historycznych. Niestety wydarzenia wojenne nie pozwoliły owocować ogromnemu wysiłkowi nad zebraniem i przygotowaniem do druku wielkiego tomu „*Akt cechów wileńskich*” przez zespół: Henryka Łowmiańskiego, Marię Łowmiańską przy współudziale Stanisława Kościałkowskiego. Wydrukowany nakład uległ zniszczeniu w roku 1939, ocalało tylko kilka egzemplarzy bez karty tytułowej.

Podczas żałobnej uroczystości pożegnania Henryka Łowmiańskiego przez

społeczność akademicką Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, uczestników XIII Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich i przedstawicieli władz, które odbyło się 8 września 1984 r., przemawiał prof. dr Gerard Labuda. Oceniając rolę, jaką Henryk Łowmiański odegrał w rozwoju historiografii polskiej jako części historiografii europejskiej, postawił Go na równi z dwoma wielkimi poprzednikami — Janem Długoszem i Joachimem Lelewelem.

Władze państwowe wielokrotnie odznaczały i nagradzały Uczonego za kolejne dzieła i całość pracy naukowej. Posiadał też Order „Budowniczego Polski Ludowej”. Dobrze nań zasłużył jako budowniczy nauki polskiej, jak określił Henryka Łowmiańskiego Gerard Labuda.

Stanisław Alexandrowicz